

УДК 81'373.232.1 (477.81)

Мандрик Н. В.

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА З СУФІКСАМИ (') УК, - ЧУК НА РІВНЕНЩИНІ

Стаття присвячена висвітленню питань реконструкції системи ідентифікації особи в антропоніміці української мови. Особові назви з суфіксами – 'ук- (-ук-), -чук відомі всім східнослов'янським мовам, але особливо вони розповсюджені в українській мові. Засвідчені вони в писемних пам'ятках з XV ст. Українські прізвища на –'ук (ук), -чук виникли з відповідних загальних назв.

Ключові слова: антропоніміка, назва особи, апелятив, суфікс, афікс.

Статья посвящена вопросам реконструкции системы идентификации личности в антропонимике украинского языка. Имена собственные с суффиксами – 'ук- (-ук-), -чук известны во всех восточнославянских языках, но особенно распространены в украинском. Засвидетельствованы они письменными памятниками XV в. Украинские фамилии на – 'ук- (-ук-), -чук возникли из соответствующих нарицательных существительных.

Ключевые слова: антропонимика, наименование личности, апеллятив, суффикс, афикс.

The article deals with issue of person identification reconstruction system in connection with the factors which brought to the stabilization of anthroponymic systems of modern Ukrainian language, which are hidden duper.

Key words: anthroponymics, person's name, apellateve, suffix, affix.

Об'єкт антропоніміки – власні особові назви, або антропонімія, – був предметом зацікавлень ще античних філософів. Має давні традиції і наукова розробка різних антропонімічних проблем. Але як окрема наукова галузь антропоніміка почала формуватися зовсім недавно – лише в другій половині минулого століття.

Однак із цього часу ця молода галузь науки почала активно розвиватись, оскільки зростав інтерес до дослідження і наукового вивчення особових назв різних народів. З'явилися великі монографічні дослідження, наукові збірники, матеріали міжнародних ономастичних симпозіумів та національних антропонімічних нарад і конференцій, які стали проводитись майже щорічно.

Перші вагомі досягнення в розвитку східнослов'янської антропоніміки пов'язані з появою монографічних досліджень і ґрунтовних статей таких дослідників, як В. Никонов, О. Суперанська, Л. Щетинін, Г. Милославська – з російської, М. Бірило, М. Судник – з білоруської, Л. Гумецька, Ю. Редько, П. Чучка, І. Сухомлин, М. Худаш, Р. Керста – української антропоніміки.

Українська антропонімія, у першу чергу прізвища та прізвиська, стали об'єктом наукових зацікавлень ще в другій половині XIX століття. Першими виявили інтерес до дослідження українських особових назв етнографи та історики, і тільки у наступному столітті звернулися до їх дослідження й мовознавці. Проте справжнє пошкваллення у дослідженні української антропонімії, вже на сучасних наукових і методологічних основах, відбулося лише з шістдесятих років XX століття.

Поруч із прізвищами на -енко прізвища з суфіксами -ук/-юк/ та -чук є характерними і типовими для українців. Серед прізвищ, які зібрав на Рівненщині Пура Я. О. [3], вони за кількістю займають одне з перших місць. Такі прізвища побутують на всій українській етнічній території, однак найбільше їх на Правобережній Україні.

За обсягом значень, що містяться в основах, від яких утворено українські прізвища з суфіксами -юк/-ук/, -чук, Редько Ю. К. виділяє 11 груп [4], тобто:

- від імені батька (Дмитрук, Романюк, Денисюк);
- від імені матері (Катеринюк, Горпинюк, Гандзюк);
- від назви професії батька або назви молодого учня (Ковальчук, Кравчук, Мельничук);
- від назви національної приналежності (Німчук, Литвинюк);
- від назви певної території (Поліщук, Волинчук, Подолянчук);
- від назви заняття (Присяжнюк, Атаманчук, Гетьманчук);
- від прізвиська батька (Глуханюк, Горбачук, Міняйлук);
- від прізвищ у формі субстантивованих прикметників (Гладчук, Гловатюк);
- від назв, які вказують, що батьки носія невідомі (Знайдюк);
- від дієслівних основ (Мимрук);
- від іншомовного імені чи прізвиська (Петерчук, Бембенюк).

У складі власних особових назв суфікси -юк, -чук виступають в українських пам'ятках заходу на самому початку XVст.: “Васко Таптюковичь / Правая грамота галичского старосты Петраша..., данная в Галиче 24 августа 1401 года;/ Васко Таптюковъ / Судная грамота галицких епископов и бояр..., данная в Медыке 19 октября 1404 года” [5, с. 70].

У середині XVст. особові назви, у які входять суфікси -юкь, -чукь, засвідчені в пам'ятках Волині.

Характерно, що в давнину в східних слов'ян вживалися власні імена не тільки з суфіксами -юк/ь/, -ук/ь/, -чук/ь/, але й із спорідненим з ними суфіксом -юк / а, -укь /а/: Остап Ондрюкинъ, Радюка Губинич, Гришка Мазюка.

У пам'ятках XV – XVIст. у східних слов'ян суфікси -юк-, -ук- виступають як у складі індивідуальних імен, в іменах по батькові, так і в прізвиськах (прізвищах).

Власні індивідуальні імена з суфіксами -юк, -ук-, мабуть, мали відтінок здрібнілості-пестливості. Здрібніло-пестливі форми імен в XV – XVI ст., – звичайне явище.

Прізвища з -юкь-, -укь-, -чукь- нерідко зустрічаються в пам'ятках XVIIст., наприклад, у козацьких реєстрах: Бызюкь, Грышукь, Гаврукь, Сенчукь.

Зазначимо, що в покажчику до видання “Акты Юго-Западной России” (XV-XVIII ст.) І. П. Новицького маємо близько 250 прізвиськ і прізвиськ, у складі яких наявні суфікси -юк- (-ук), -чук-.

Далеко не кожне прізвисько легко піддається поясненню навіть у тих випадках, коли основа його прозора. Зупинимось на характеристиці прізвиськ, зафіксованих на Рівненщині.

Надзвичайне розмаїття типів українських прізвиськ виявляється у великій групі іменувань, що вказують на ремесло, професію, вид заняття першого носія прізвиська. Народні найменування осіб за родом діяльності зберігають, зокрема, такі популярні українські прізвиська, як Шевчук, Гончарук, Кравчук, Мельничук, Ткачук, Склярчук.

Народні назви співів і музикантів спричинились до появи прізвиська Цимбалюк та ін.

Церковнослужителі різного рангу представлені в таких прізвиськах, як Дячук, Паламарчук, колишне міське й сільське начальство – у прізвиськах Гуменюк, Присяжнюк і ін.

Прізвиська, пов'язані з окремими частинами людського тіла, були, як бачимо, достатньо популярні, і на їх основі оформилась значна частина прізвиськ: Головачук, Горбачук, Зубчук, Черевчук.

В якості прізвиськ, які лягли в основу прізвиськ, могли виступати і назви частин тіла тварин, наприклад: Копитчук, Крильчук, Лапчук, Мордюк.

Назви тварин є одним із головних джерел прізвиськ і прізвиськ, утворених від них, які в українській мові настільки багато численні, як і в інших мовах світу.

1. Назви птахів. В Україні птахи завжди користувалися великою любов'ю, і багато прізвиськ утворилось від їх назв: Синчук, Гусарчук.

2. Назви ссавців. Прізвиська, які походять від назв ссавців, досить поширені, хоча не такі численні, як прізвиська, що походять від назв птахів (Кабанюк).

3. Назви риб. Прізвиська, що походять від назв риб, менш численні, ніж прізвиська перших двох груп. Поширене прізвисько Карпенчук може походити як від імені Карп, так і від назви риби карп.

4. Назви інших представників тваринного світу: Зміюк, Черв'юк.

Прізвиська, які походять від ботанічних термінів. Цей розділ включає в себе прізвиська, утворені від назв дерев, трав, квітів, овочів, фруктів, ягід і т.п. У якості прізвиськ ботанічні терміни менш поширені, ніж зоологічні.

1. Назви дерев. Прізвиська, які походять від назв дерев, утворюють значну групу в цьому розділі: Сосяк. У деяких випадках прізвисько може бути утворене як від хрестинного імені, так і від назви дерева, наприклад: Калинчук, від форми імені Каленик, або калина (дерево). Прізвиська, які походять від назв екзотичних дерев, відносяться до штучних прізвиськ духовенства.

2. Назви інших рослин і культур. Можливо, це найбільш численна група прізвиськ, які походять від ботанічних термінів. Популярність рослин пояснюється тим, що вони складають основу харчування, широко використовуються в медицині і промисловості. Приклад: Ячменюк.

3. Назви фруктів і інших плодів. Від назв ягід: Малинчук, Грибочук.

4. Інші ботанічні назви. Ряд прізвиськ, пов'язаних із різноманітними аспектами ботанічної термінології. Деякі походять від назв лісів і дібров: Лісничук. Інші, більш поширені, пов'язані з назвами різних частин дерев і рослин чи продуктів: Соломчук.

Прізвиська, що походять від назв продуктів харчування чи напоїв. У минулому харчування займало значно більше місця в житті українців, ніж тепер, і тому воно стало джерелом для кількох прізвиськ. Хліб був головним продуктом харчування, а тому існує декілька прізвиськ, які походять від назв різноманітних хлібобулочних виробів: Коровайчук, Пивоварчук.

Прізвиська, які походять від назв знарядь праці і предметів домашнього вжитку. Майже кожне знаряддя чи предмет вжитку може використовуватися як прізвисько, і, відповідно, з нього можна утворити прізвисько: Лопатюк.

Прізвиська, які походять від назв транспортних засобів: Колесничук.

Отже, українські імена та прізвища надзвичайно різноманітні і багаті. Вони є своєрідною енциклопедією побуту, звичаїв, духовної культури. У них яскраво відбився національний характер українця, його схильність до жарту, дотепу, веселого, влучного слова. Причини значно ширшого, порівняно з іншими народами, побутування серед українців колоритних прізвищ з виразним гумористичним відтінком у значенні слід шукати в нашій історії.

Література:

1. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. / Л. Л. Гумецька. – Київ, 1958. – 298 с.
2. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українця XIV-XVII ст. / М. О. Демчук. – Київ : Наукова думка, 1988. – 169 с.
3. Пура Я. О. Сучасні прізвища Рівненщини / Я. О. Пура. – Рівне, 1990. – 202 с.
4. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наукова думка, 1996. – 416 с.
5. Українські грамоти. Т.І, XIV в. і перша половина XVв. / Вол. Розов. – К., 1928. – С. 66
6. Худаш М. З. З історії української антропонімії / М. З. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 236.
7. Чучка П. П. Розвиток імен та прізвищ / П. П. Чучка // Історія української мови: Лексика і фразеологія. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 592-620.